

УДК 343.3

Киренко Сергій Георгійович,
кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри права
Київського національного лінгвістичного університету,
м. Київ, Україна

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Анотація. У статті розглядаються питання кримінально-правового забезпечення національної безпеки України. Автор досліджує специфічні ознаки окремих злочинів проти основ національної безпеки України, констатує наявність проблем нормативного характеру та пропонує шляхи їх вирішення.

Ключові слова: національна безпека, злочин, диспозиція.

Summary. The article deals with the issues of criminal legal support of national security of Ukraine. The author investigates specific features of particular crimes against the bases of Ukraine's national security: actions aimed at violent alteration or overthrow of the constitutional order or seizure of state power, encroachment on the territorial integrity and integrity of Ukraine, state treason, encroachment on the life of a state or public figure, sabotage, espionage. The article analyzes the shortcomings of the domestic criminal legislation in the sphere of combating the attacks on the national security of Ukraine, related to the not always correct use of the criminal legal terminology in Articles 109-112 of the Criminal Code of Ukraine, which complicate their application in practice, as well as other problems, arising from the qualification of crimes against the bases of national security of Ukraine. The author notes that the violent change of the constitutional order and the seizure of state power are synonymous with the overthrow of the constitutional order, and therefore they should not be used in Art. 109 of the Criminal Code of Ukraine, if there is already an indication of actions aimed at overthrowing the constitutional order. It also draws attention to the expediency of using the words "dissemination of information" instead of "dissemination of materials" in Articles 109-110 of the Criminal Code of Ukraine and the inappropriateness of a separate indication on the state border at the same time as outside the territory of Ukraine in Art. 110 of the Criminal Code of Ukraine, since the border determines the boundaries of the territory of the state. The author proposes a new legislative definition of treason and a new wording of the special grounds for exemption from criminal responsibility for treason and espionage. It is separately proposed to supplement Art. 112 of the Criminal Code of Ukraine by pointing to another person engaged in public activity (along with the leader of a political party) and provide in Art. 113 of the Criminal Code the punishment in the form of life imprisonment.

Keywords: national security, crime, disposition.

Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 р. (п. 9 ч. 1 ст. 1) визначає національну безпеку України як захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз, при цьому під національними інтересами України (п. 10 ч. 1 ст. 1 Закону) розуміються життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян. Необхідно відмітити, що особливе місце в забезпеченні національної безпеки України належить кримінальному праву, оскільки воно захищає суспільні відносини від найбільш небезпечних посягань – злочинів.

Різні аспекти кримінально-правового забезпечення національної безпеки досліджували Ю.В. Баулін, В.А. Ліпкан, М.І. Мельник, В.О. Навроцький, М.І. Хавронюк та ін., проте проблема наявності ефективної кримінально-правової бази протидії посяганням на національну безпеку залишається актуальною.

Метою цієї статті є розробка пропозицій по вдосконаленню чинного кримінального законодавства у сфері боротьби зі злочинами проти основ національної безпеки України.

Аналіз ряду статей Кримінального кодексу (далі – КК) України дозволяє зробити висновок, що існує ряд проблем, які можуть ускладнити кримінально-правову боротьбу з діями, що становлять загрозу для її національних інтересів. Мова йде про такі проблеми, як, зокрема, некоректність формулювання конкретних складів злочинів, перевантаженість статей КК України зайвими (іноді синонімічними) термінами (такі ситуації мають місце, наприклад, у статтях 109, 110, 111, 114 та ін.), колізія норм Загальної та Особливої частини КК України, не завжди всебічне врахування специфічних ознак діянь, за які передбачається кримінальна відповідальність.

Диспозиція ч. 1 ст. 109 КК України передбачає, зокрема, відповідальність за дії, вчинені з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади. З цього приводу слід зазначити, що насильницька зміна конституційного ладу вже означає його повалення, адже той конституційний лад, який існував до такої зміни вже просто не існує. Що ж стосується захоплення державної влади, то оскільки Конституція України встановлює порядок формування та функціонування органів державної влади, то будь які дії щодо державної влади, що суперечать Конституції, також означають дії, спрямовані на повалення конституційного ладу. Таким чином, немає сенсу в диспозиції статті вживати синонімічні терміни у якості окремих понять і краще сформулювати склад злочину, передбаченого ч. 1 ст. 109 КК України наступним чином: «Дії, вчинені з метою повалення конституційного ладу, а також змова про вчинення таких дій». У ч. 2 статті законодавець окремо вказує на «розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій». По-перше, оскільки вживається термін «матеріали» (тобто, множина), то природньо виникає питання: а як бути, якщо перед нами лише один примірник такого характеру (листівка, брошура і т.п.), який передається з рук у руки – буде тут склад злочину чи ні? По-друге, чи є термін «розповсюдження матеріалів» у цій статті синонімом

їх демонстрації? Тобто, як бути у випадку, якщо особа просто демонструє у людному місті плакат, листівку, але при цьому сама ні до чого не закликає (хоча зміст відповідного матеріалу і суперечить вимогам КК)? Для уникнення такого роду непорозумінь краще застосувати у ч. 2 ст. 109 КК України слова «а також поширення інформації, що містить заклики до вчинення таких дій».

Частина 1 ст. 110 КК України передбачає відповідальність за умисні дії, вчинені з метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України, а також публічні заклики чи розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій. Необхідно відмітити, що, по-перше, Конституція України не встановлює порядку зміни державного кордону (вона встановлює порядок зміни території України), а, по-друге зміна державного кордону (який є умовною лінією) водночас означає зміну меж її території. Таким чином, окрема вказівка в диспозиції ч.1 ст. 110 КК України на мету зміни державного кордону України є зайвою. В даному випадку достатньо обмежитись вказівкою на мету зміни меж території України. Також, враховуючи вищезазначене щодо ст. 109 КК України, доцільніше застосовувати у тексті ст. 110 КК України замість слів «розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій» слова «поширення інформації, що містить заклики до вчинення таких дій».

Окремої уваги заслуговує ст. 111 КК України, яка передбачає відповідальність за державну зраду. Аналізуючи законодавчу характеристику форм державної зради, необхідно відзначити, що навряд чи доцільно у диспозиції статті застосовувати такий емоційно забарвлений термін, як «ворог». З цього приводу З.А. Тростюк зазначає: «...ворогом для кожної людини може бути будь-яка особа. Це оцінюється кожним індивідуально, а тому такий термін, як «ворог» використовувати в Особливій частині КК недоцільно» [1; с.16]. Дійсно, краще замінити його на такий нейтральний термінологічний зворот: «перехід на бік сторони, з якою Україна перебуває у стані війни або збройного конфлікту». Окремої уваги заслуговує вказівка у диспозиції ч. 1 ст. 111 КК України на надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги у проведенні підривної діяльності проти України. Справа в тім, що іноземні держави та організації завжди діють через своїх представників і особа, при вчиненні державної зради, контактує тим чи іншим чином саме з ними, а не з державою чи організацією в цілому (що, в принципі, неможливо), тому більш вдалим, на нашу думку, буде формулювання: «надання представникам іноземної держави або іноземної організації допомоги у проведенні підривної діяльності проти України». Частина 2 ст. 111 КК України передбачає спеціальну підставу звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду: «Звільняється від кримінальної відповідальності громадянин України, якщо він на виконання злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації або їх представників ніяких дій не вчинив і добровільно заявив органам державної влади про свій зв'язок та про отримане завдання». З приводу цього М.І. Хавронюк влучно відмітив: «Саме по собі встановлення зв'язку з іноземною державою, іноземною організацією або їх представниками й отримання від них злочинного завдання при прямому умислі на державну зраду

є готуванням до державної зради (без такого умислу – лише виявлення наміру). Тому, якщо громадянин України, встановивши вказаний зв'язок і отримавши відповідне злочинне завдання, не вчинив ніяких дій і добровільно відмовився від продовження реалізації свого наміру, то – незалежно від того, заявив він органам державної влади про вказаний зв'язок або не зробив цього, - підстав для притягнення його до відповідальності за ст. 111 немає» [2; с.272]. Виникає питання: який тоді сенс у цій нормі? Як можна звільняти від кримінальної відповідальності особу, яка в даному випадку взагалі не може бути притягнена до неї? Виникає колізія норм Загальної та Особливої частини КК України: ст. 17 КК України однозначно вирішує питання про не притягнення такої особи до кримінальної відповідальності, а ч. 2 ст. 111 КК України ставить вирішення питання саме про звільнення від неї в залежність не тільки від не вчинення особою дій на шкоду Україні, але й від наявності відповідного повідомлення від неї органам державної влади. До того ж потрібно відмітити, що питання про притягнення особи до кримінальної відповідальності чи про звільнення від неї постає тільки у випадках вчинення особою злочину, а в даній ситуації злочину, як такого, нема – КК України не передбачає відповідальності за сам факт встановлення громадянином України контакту з представниками іноземної держави чи організації – отже, якщо особа нічого на шкоду Україні не вчинила, її поведінка не містить ознак складу злочину, а відтак, її нема за що звільняти від відповідальності. Таким чином, можна побачити, що у такому вигляді ч. 2 ст. 111 КК України існувати не може, оскільки звільняти від відповідальності можна лише ту особу, яка вже вчинила кримінально карані дії. Більш коректною з юридичної точки зору, на нашу думку, може бути така редакція ч. 2 цієї статті: «Звільняється від кримінальної відповідальності громадянин України, якщо він припинив дії на виконання злочинного завдання представників іноземної держави або іноземної організації, добровільно повідомив органи державної влади про вчинене та сприяв відверненню шкоди інтересам України». Такий підхід дозволить особі, яка вже зробила перші кроки на злочинному шляху, своєчасно зупинитись і не вчинити неоправданого. Відповідні корективи потрібно внести і до ч.2 ст. 114 КК України, яка передбачає спеціальну підставу звільнення від кримінальної відповідальності за шпигунство (суб'єктом якого може бути тільки іноземець або особа без громадянства): «Звільняється від кримінальної відповідальності особа, яка припинила діяльність, передбачену частиною першою цієї статті, та добровільно повідомила органи державної влади про вчинене, якщо внаслідок цього і вжитих заходів було відвернено заподіяння шкоди інтересам України». У цьому випадку питання про звільнення особи від відповідальності ставиться в залежність не тільки від її власної поведінки, а й від дій представників органів державної влади, оскільки саме вони повинні вжити необхідних заходів. А як бути в ситуації, коли, наприклад, особа припинила шпигунську діяльність, добровільно повідомила органи державної влади про вчинене, але внаслідок несвоєчасних та некомпетентних дій їх окремих працівників заподіяння шкоди інтересам України відвернено не було? Тоді, виходячи з тексту ч.2 ст. 114 КК України, для звільнення від кримінальної відповідальності немає підстав, оскільки шкода інтересам України

була заподіяна. Але хіба можна ставити питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності (як, до речі, і про притягнення до неї) в залежність від дій інших осіб, до яких вона не має відношення? Це суперечить цілому ряду статей Загальної частини КК України, які підкреслюють особистий характер кримінальної відповідальності (зокрема, ст.ст. 2, 11 та ін.). Як справедливо зазначав М.І. Бажанов: «Кримінальна відповідальність є обов'язком особи відповідати за свої злочинні дії. Це одна з важливих ознак кримінальної відповідальності» [3; с.24]. Таким чином, більш вдалою, на нашу думку, редакцією ч.2 ст. 114 може бути наступна: «Звільняється від кримінальної відповідальності особа, яка припинила діяльність, передбачену частиною першою цієї статті, добровільно повідомила органи державної влади про вчинене та сприяла відверненню заподіяння шкоди інтересам України».

Окремої уваги заслуговує ст. 112 КК України, яка передбачає відповідальність за посягання на життя державного чи громадського діяча. Аналіз статті свідчить про невідповідність її назви та змісту, оскільки під громадським діячем законодавець розуміє лише керівника політичної партії, а члени партії, керівники та члени громадських організацій, просто особи, які займаються громадською діяльністю, і не входять до різноманітних об'єднань, не підпадають під дію цієї статті. Це навряд чи справедливо, оскільки якщо людина позбавляється життя саме внаслідок своєї громадської діяльності, то дії винної особи повинні охоплюватися саме цією спеціальною нормою. Тому краще внести до диспозиції статті після слів «керівника політичної партії» доповнення «чи іншого громадського діяча».

Потрібно звернути увагу і на ст. 113 КК України, яка передбачає відповідальність за диверсію: «Вчинення з метою ослаблення держави вибухів, підпалів або інших дій, спрямованих на масове знищення людей, заподіяння тілесних ушкоджень чи іншої шкоди їхньому здоров'ю, на зруйнування або пошкодження об'єктів, які мають важливе народногосподарське чи оборонне значення, а також вчинення з тією самою метою дій, спрямованих на радіоактивне забруднення, масове отруєння, поширення епідемій, епізоотій чи епіфітотій, - карається позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої». Як можна побачити, злочин є закінченим з моменту вчинення дій відповідної спрямованості, незалежно від настання тих або інших наслідків (що, в цілому, є вірним, враховуючи підвищену суспільну небезпеку таких дій та їхню мету). Наявність і тяжкість фактичних наслідків у вигляді загибелі людей, заподіяння шкоди їх здоров'ю та ін. враховуються судом при призначенні покарання. Але згідно з чинним кримінальним законодавством, навіть якщо такі наслідки і настануть, максимальна межа покарання не може перевищувати п'ятнадцяти років позбавлення волі. Така ситуація не відображає всієї тяжкості вчиненого, адже мова йде про посягання на фундаментальні основи життєдіяльності суспільства, яке до того ж призвело до цілого ряду тяжких наслідків, і тому у санкції статті необхідно передбачити і покарання у вигляді довічного позбавлення волі.

За результатами дослідження автор дійшов наступних висновків:

- Диспозицію ч 1 ст. 109 КК України доцільніше викласти у такій редакції «Дії, вчинені з метою повалення конституційного ладу, а також змова про вчинення таких дій».

- Диспозицію ч. 2 ст. 109 КК України потрібно викласти наступним чином «Публічні заклики до повалення конституційного ладу, а також поширення інформації, що містить заклики до вчинення таких дій».

- Диспозицію ч. 1 ст. 110 КК України викласти у наступній редакції «Умисні дії, вчинені з метою зміни меж території України на порушення порядку, встановленого Конституцією України, а також публічні заклики чи поширення інформації, що містить заклики до вчинення таких дій».

- Диспозицію ч. 1 ст. 111 КК України потрібно викласти у наступній редакції «Державна зрада, тобто діяння, умисно вчинене громадянином України на шкоду суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України: перехід на бік сторони, з якою Україна перебуває у стані війни або збройного конфлікту, шпигунство, надання представникам іноземної держави або іноземної організації допомоги у проведенні підривної діяльності проти України».

- Частину 2 ст. 111 КК України викласти у наступній редакції «Звільняється від кримінальної відповідальності громадянин України, якщо він припинив дії на виконання злочинного завдання представників іноземної держави або іноземної організації, добровільно повідомив органи державної влади про вчинене та сприяв відверненню шкоди інтересам України».

- Диспозицію ст. 112 КК України після слів «керівника політичної партії» доповнити словами «чи іншого громадського діяча».

- У санкції ст. 113 поряд з позбавленням волі передбачити покарання у вигляді довічного позбавлення волі»

- Частину 2 ст. 114 КК України викласти у наступній редакції «Звільняється від кримінальної відповідальності особа, яка припинила діяльність, передбачену частиною першою цієї статті, добровільно повідомила органи державної влади про вчинене та сприяла відверненню заподіяння шкоди інтересам України».

Вказані заходи, на нашу думку, дозволять посилити ефективність кримінально-правової боротьби з посяганнями на національну безпеку України.

Література:

1. Тростюк З.А. Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України. К.: Атіка, 2003. 144 с.
2. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 9-те вид, переробл. та допов. К.: Юридична думка, 2012. 1316 с.
3. Бажанов М.И. Уголовное право Украины. Общая часть. Днепропетровск: издательство «Пороги», 1992. 166 с.